

VAQİF VƏ VIDADI DÜNYAGÖRÜŞÜ "SAVAŞ" LARINDA

Tayyar SALAMOĞLU,
professor

(Salman Mümtazin tədqiqatlarını çıxış nöqtəsi kimi alaraq)

Vaqifla eyni zamanda ve Vaqifden sonra gelen sənətkarlarla six əlaqədə öyrənmək zəruridir. S.Mümtazin konsepsiyasını bilavasitə Vaqif yaradıcılığına təbiq edəndə maraqlı nəticələrə gəlmək mümkündür. Nümunə üçün, ədəbiyyat tarixlərində birmənə olaraq onun son şeirləri kimi toqdim olunan "Bax" rədifi qəzəli və "Görəmdim" müxəmməsi ilə bağlı bəzi məsolələrə diqqət yetirək. "Bax" qazalından bir qayda olaraq Qacarın öldürüləmisi və özünün zindanından azad olması münasibətələr Vaqifin dostu Vidadiyə üvənlədiyi şair kimi danışılır. Ədəbiyyat tarixlərində məsələnin qoyulmuş möntəzimində belə çıxış ki, Vaqif bu qəzəli olmuşdan xilas olmasına xəber vermək üçün dostuna üvənlərdir.

Lakin Vaqifin Vidadiyə üz tutmasının səbəbi ancədə dəstəkli mənasibətləridir? Son "Ədəbiyyat tarixi"ndə (III cild) "Bax" qozəlinin həlbildə belə bir fraza kifayət qədər diqqətəcikidir: "...Vaqif Vidadiyin uzagçorunlikle xəber verdiyi sərständilər maruz qalmışdır". Əslində Vidadiyə müraciətin osas səbəpləndən bəri də budur. Ancaq Vidadiyə müraciətin digər ciddi səbəbi də var: "Bax" qozəlinin Vidadi seirinin təsiri altında yazılışmış. S.Mümtazin Vaqifin müasirələndən bəri, yaradıcılığından cox as nümunə qalmış Hüseyin xan Müştəqin faciəli şəkildə öldürüləməsi münasibətlə müxəmməsə skənləndi. M.V.Vidadinin Hüseyin xan Müştəqin faciəli etyekdə M.V.Vidadinin Hüseyin xan Müştəqin faciəli şəkildə öldürüləməsi münasibətlə müxəmməsə skənləndi. Yazılmış möşəf "Müsibətnamo"nın toqdim edir. Vaqifin "Bax" rədifi qəzəli ham rədifi, bütövlükədə ahəngi və məmənəni, hətta fəlsafəsi etibar ilə bu asırın təsiri altında yazılmışdır. "Müsibətnamo"nın ilk:

Gol, könül, bir iħrat al, bi ġordiġi-dvorañi bax,
Cam-i-heyratdin dam maxxur olub, məstana bax!
- betyl id Viqifin qozılın:

Ey Vidadi, ġordiġi-dvorañi-kocraſtarha bax!
Ruzigara qıl tamasa, kara bax, kirdara bax!

- bəytiň mügäysəsi cəmək belə bir oħra tasirin olduğunu tosqid etmək üçün kifayatdır. Hott Vaqifin "Görəmdim" müxəmməsindən idarə Vaqif "Müsibətnamo"-sindən gələn ahvali-ruhiyənin oxşar formada ifasidən görəmək mümkündür. Lakin S.Mümtazin axtarışları və toqdim etyekləri bizi "Görəmdim" müxəmməsi və Nişat Şirvanının eyni rədifi mürrobəsə ilə də məqayisələr aparmaga imkan verir. S.Mümtaz Nişat "Görəmdim" rədifi seirindən aşağıdakı parçaları toqdim edir:

Har tibbət səyləddim dardim, dəvəsin görəmdim,
Məhnətən dərd qəmin heq intashur görəmdim.
Bu cəhannəm bər həqiqat aşınışın görəmdim,
Har kinin çəkdəm cəfəsim, bir vəfaşın görəmdim.

* * *

Ya emirət-nöminin heydəri-səhi mərdan hərəy,
Har kinin çəkdəm cəfəsim, bir vəfaşın görəmdim.

M.P.Vaqifin "Görəmdim" müxəmməsini bu mürəbbənin təsiri şübhəsizdir. Yeri golmaksın qeyd edək ki, son aradırmalarda bu masaləye toxunulmuşdur: "Elə bunə görə də şair bu dünyaya sərgərdanlığından yeganə çıxış yolu M.P.Vaqifdə olduğunu kimi, haqq və müqəddəs dini xəsxiyətlərinə sağlamıda görür" (Yaqub Babayev. Azərbaycan adəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII asrlar). Bakı, Elm və toshil, 2014, s.619). Tədqiqatçı Nişat Şirvanının şeiri ilə Vaqifin "Görəmdim" iəsəsində rühi yaxşılığı düzgün müşahidə etmişdir. Lakin mülahizədəki "M.P.Vaqifdə olduğunu kimi..." ifadəsi yeronu dəmürə. Belə cixır ki, Nişat Şirvani Vaqifdən təsirlənmişdir. Halbuki, Nişat Şirvani Vaqifdən 50-60 il qabaq yaşamışdır.

İrs-varılık əlaqələrinin müəyyənələşməsində, ədəbi onənəvi Vaqif yaradıcılığının təsirinin aydınlaşdırılmasında S.Mümtazin üz çıxardığı bu faktların çox böyük əhəmiyyəti olmasına baxmayraq, taassuf kif. onlar Vaqifin yaradıcılığının öyrənilməsi zamanı müasir adəbiyyat tarixlərində özüne yer almır. Bu məsələnin bir torofidir. Digər mühüm bir cəhət isə ondan ibarətdir ki, müasirələr ilə olan ədəbi əlaqələri Vaqifin dünyagörüşündəki təbədülətlərinin mübahitləşməsini əksləndirmək imkan verir. Lakin müasir adəbiyyat tarixlərində bu məsələnin dərindən tohilibinə toşqıbət edilməmişdir.

Maraqlı cəhət nedir? Vaqifin Vidadi yaxın dost olub-

lar. Cox six yaradıcılığın olğuları olub. Lakin "Ağlarsan" rədifi müasirələrin onlarına həyata baxışlarından, dünyagörüşlərinə taməmən fərqli, hətta zidd olduguunu göstərir. Bolx o deklə demək olar ki, onların bütün ömrülləri bu dünyagörüşü "savaş"ları içərisində keçmişdir. Vaqifin Vidadi müasirələrinə baxışda müasir adəbiyyatşunaslıq mübahidə edni bili ki, "burada" ("Görəmdim") müxəmməsi nozadır tutulur - T.S.) sanki mülliəf yalnız bütün sosial gerçəklilikdən deyil, əz yaradıcılığından, ömrü boyu yazardılarından, orda toblığ və telqin etdiyi fikirlərdən də imtina edir" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.732).

Bu çox somoralı mübahidədir. Təosşüf kif. müasir adəbiyyatşunaslıq ümumən bundan qabaq geda bilmir. Cox maraqlı bir təsis ortaqlıq atılısa da, onu inkīfət etdirir, yaxud inkīfət etdirməyə maraqlı olmur. Çünkü, dünyagörüşü savaşlarında adəbiyyatşunaslıq mövqələri çıxdan müəyyənələşmiş kimi görünür: "M.V.Vidadinin poetik

təfəkküründə bədbinlik, M.P.Vaqifin poetik təfəkküründə isə nikbinlik kifayət qədər çevikidir" (N.Cəfərov. Klassiklər mütəsirlər. Bakı, 2004, s.139). Ədəbiyyatşunaslıq nozori planda qəlobəni Vaqifin verir və bu qəlobə Vaqifin ədəbiyyat tariximizdə yerinə sarsılmışdır. "Şübhisiz, klassik seirimizdə tamamilə yenir bir ruhan hakim olmasında Vaqifin tarixi xidməti müstəsnədir. Klassik Azərbaycan poeziyasında hayatı nikbinlik, dənəvilik fəlsəfəsinə hələ heç kəs bu qədər gur və ucadan elan etmişdir: "Təy-bayramdır bu dünyamın ozabı". Bu elan klassik poeziyada izirət kateqoriyasına münasibətələr tamamilə yenir mövqeyi və estetik nöqtəyi-nozori ifadə edən program sözler id" (Y.Qarayev. Realizm: sənət və həqiqət. Bakı, Elm, 1980, s.31).

Lirk qohrəmannı "xalis dünyəvi gözəllik vurğunu" olmasından, "aşiqin sevgili ilə hər gününün" cismalıyılın dan, beşən "bez cismani, naturalist tosvirlərindən" (A.Daşdəzo), "gözələ dəha çox əyləncə obyekti", "cismani zövq və naşa obyekti kimi baxmaq möyil" indən (Y.Babayev) doğan nikbinlik (ədəbiyyatşunaslığın var-güci ilə təqdir etdiyi nikbinlik) Vaqif yaradıcılığında. Vaqif dünyagörüşündə özündən azıxır qədar hisz cləvəxələydi. "Təy-bayramdır bu dünyamın ozabı" fəlsəfəsi, "yenir mövqeyi və estetik nöqtəyi-nozori" axıra qədər doğruldula bildimi: "Bax" qəzəli və "Görəmdim" müxəmməsi sübut etdi ki, bu nöqtəyi-nozor hayatın son həqiqətləri ilə üzü golanda özündən azıxır qədar uldu. "Təy-bayramdır bu dünyamın ozabı" fəlsəfəsinə qeyri-reallıq, illüziyanı dərk etmiş və ona nisbətdə dəhədən düşən Vidadiyin hayat fəlsəfəsinin düzgünlüyü qəbul etmişdir. Ədəbiyyatşunaslığın son axtarışlarında Vaqifin dünyagörüşündə yanarımış təbədülətin mahiyyəti düzgün məsahidə olunur: "...sonətkar, nobayat, "şəriət məsələ"nın nurlandırıcı yoldan başqa düzgün bir həqiqət yolu tapa bilmir. Tanrıya üz tutur, ona sığınır, ondan nicasat istayıry. Bələ, bütün yaradıcılığından Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk etməye, bu davimədə Vidadi yaradıcılığının təsirini görməye çənlik çəkir. Möhə özündən əvvəl yaşaması iki sonətkarın Vidadi və Nişat Şirvanının həyati, hətənək yaradıcılığının Haqqı biganə kimi görünən Vaqifin içindəki gizli həqiqətin ifadəsi və son qənatdır" (Y.Babayev. Göstorilən asır, s.734). Lakin bu günün adəbiyyatşunaslıq belə, Vaqifin dünyagörüşündə yanaranışası dayışməni irs-varılık alaşağı kontekstində dərk

VAQİF VƏ VIDADI

DÜNYAGÖRÜŞÜ "SAVAS" LARINDA

(S.Mümtazın tədqiqatlarını çıxış nöqtəsi kimi alaraq)

(Əvvəli 9-cu sahifədə)

Nikbinlik Vaqif poeziyasını səciyyələndirən əsas xüsusiyyət kimi qələmə verilsə də, yaradıcılığının ilk dövrü - məktəbdarlıq illerində yazdığı şeirlərde bu keyfiyyət səciyyəvi əlamətə çevrilə bilmir. "Bayram oldu" bu mənada da ibretmiz nümunədir. "27 il müddətində sarayın en mötəbər adamlarından biri kimi tanınması" (H.Arashı) faktı bizi düşündürməyə əsas verir ki, uzun bir müddət yazdığı şeirlərin pafosunu təşkil edən nikbinliyin əsasında onun maddi durumunun yüksək səviyyəyə olmasının aparıcı rol oynamasıdır. Yaradıcılığının son mərhələsində - faciəli hallar yaşadığını günlərdə onun nikbinlikdən tamam uzaq şeirlər yazması da "toy-bayramdır bu dünyadan ezbəti" düşüncəsinin heç də onun bütün yaradıcılığının kredosuna çərili bilmədiyi sübut edir. Vaqifin yaradıcılığı bütün uğurlu cəhətləri ilə bərabər, dünyagörüşünün bədii ifadəsi baxımından kifayət qədər mürəkkəb xarakterə malikdir və buna görə də ədəbi-elmi qiymətləndirmələrdə də ziddiyətlərə yol açır. H.Arashı yazır: "...Lakin Vaqifa xas olan bu ruh yüksəkliyi şairin

Ey xoş onlur kim, Məhəmməd Mustafanı sevdilər,
Oldular aşq, Əliyyül-Murtəzani sevdilər,
Sidqu ixlas ilə pənc Ali-əbəni sevdilər,
Cardah masum tək müşkulgusani sevdilər,
Daxi onlardan gözəl yaxşı camaat görəmdəm!

İslam müqəddeslerini sevgi ilə terənnüm edən bu bəndin son nəşrlərə düşməməsinin, daha doğrusu, salınmamasının səbəbi nədir? Səbəbi Vaqifin yaradıcılığının son dövründə dünyagörüşündə əmələ gələn əsaslı dəyişmənin mümkün qədər açığa çıxarılmasının qarşısının alınması. "Bax" qəzəlində və "Görəmdəm" műxəmməsində şair artıq dünəyə esqdən üz döndərir, üzünü mütləq başlangıçca - bir olan Allaha tutur; bir növ günahkar bənda kimi onun lütfünə sığınır: "Vaqife, ya rəbbənə, öz lütfünü eylə pənah". Çünkü başına gələnlər Allahın varlığını, gücünü, qüdrətini ona dərk etdirmişdi. Mən fəqirə əmr qılınıdı siyaset etməyə, Saxlayan məzлumu zalimdan o dəm qəffarə bax! Qurtaran əndişədən ahəngəri biçarəni, Şah üçün ol müdəbəri təbdil olan mismarə bax! - misralarında dostuna edilən üzrxaqliq məzmunu da var, onun vaxtilə dediklərini indi

bütün yaradıcılığı boyu davam etmir. Həyatının son illərində qarşılaşdığı ağır şərait şairin yaradıcılığında kəskin dönüş yaranmasıyla nəticələnir". Bu dəyişiklik nədən ibarətdir? H.Arashı fikrində davam edərək yazır: "Bu zaman şairin yaradıcılığında ictimai motivlər həyatın, zamanın gərdişindən şikayət özəksini tapır" (Arashı H. Şəirimizin fəxri M.P.Vaqif. Əsərləri. Bakı, 2004. s.8). Ədəbiyyatşunaslıq Vaqifin yaradıcılığında baş verən dönüsü ümumən bu cür izah edir və bu məsələyə nöqtə qoyur. Halbuki döñüsün məzmunu kifayət qədər mürəkkəb xarakterlidir və tarixi ədəbi proseslə bağlı üstü örtülü qalan bir çox mətbələrin açılmasına güzgü tutur.

"Bax" və "Görəmdəm" şeirlərinin yazılışı ilə ədəbiyyatşunaslıq Vaqifin yaradıcılığında nikbinlikdən bədbinliyə, dünyəvi eşqin tutumlu sosial məzmununa keçidi qəbul edir. Lakin Vaqif yaradıcılığındakı "dönüş"ün əsas məzmunun üstündən sükutla keçilir. Ədəbiyyatşunaslıq Vaqifin dünyagörüşündə əmələ gələn dəyişikliyin əsas məzmun və mahiyətiindən danışmağı lazımlı bilmir. İki dostun dünyagörüşü "savaş"larında, dünyəvi eşqə itəhi vəq qəsr-idurumlarında Vaqifin Vidadiyi qələbəsinə qəbul etməsindən söz açmır, hətta bəzət hallarda bu qələbəni işarələyen aşkar möqamları Vaqif yaradıcılığından silib atmaq təşəbbüslerinə də əl atılır. R.Qənbərzizi F.Köçərlinin "Ədəbiyyat tarixi"ndə verilən "Görəmdəm" műxəmməsinin bir bəndinin üstündə ulduz işarəsi qoyaraq kitabı "izahlar və qeydlər" hissəsində yazır: "Bu bənd şairin əsərlərinin son nəşrlərinə düşməmişdir". Həmin bənd aşağıdakılardır:

qəbul etdiyini, bir olan Allaha tapındığını bildirmek istəyi də var. Qəribədir ki, ədəbiyyatşunaslıqda Vaqifin Vidadiyə müraciəti tamam tərsinə yozulur. 2004-cü ilde buraxılmış Vaqifin "Əsərlər"inə yazılmış "Qeydlər, izahlər"da oxuyuruq: "Vaqif bu şeiri 1797-ci ilde Ağa Məhəmməd Şah Qacar öldürüldükdən sonra yazüb dostu Vidadiyə göndərmədir. Burada şair, Vidadını zəmanədə baş verən hadisələrdən ibrət almağa çağırır". Halbuki, Vaqifin dostuna üzrxaqliq Vidadiının vaxtı ile onu ilahi eşq mərtəbəsinə dəvət etməsini pesiməncəliq hissi ilə xatırlaması ilə birbaşa bağlıdır. Vidadi israrla deyirdi:

Əzrail ki, cəngəl çalar canına,
Çevrilib baxarsan hər bir yanına,
Ol zamandan sənin ah, əfqanına,
Nə bir gəlin, nə qız yetər, ağlarsan...

"Görəmdəm" műxəmməsindəki:
Zülfü ruyu xəttü xalın axırın gördüm tamam,
Həmdəm-sahibcəmalın axırın gördüm tamam,
Başadak bir hüsni-surət, qəddü-qamət görəmdəm

- misraları Vidadiinin "Ol zamandan sənin ah, əfqanına, Nə bir gəlin, Nə qız yetər, ağlarsan" xəbərdarlığına Vaqifin üzrxaqliq, xəbərdarlıqlı böyük həqiqəti başa düşməsinin və qəbul etməsinin birmənalı etirafıdır. Eyni zamanda klassik romantik şeir üslubunun zaman-zaman yaşamaq imkanlarının təsdiqidir. Bütün bunlar tarixi ədəbi prosesin reallıqlarıdır, "Füzuli tilsimi"ni qırmağa ehtiyac olmasının göstəricisidir və müstəqillik dövrünün elmi qiymətləndirmələrində bizi düşündürməlidir.